

# تاریخ ایرانی صدر اسلام

سیدجعفر شهیدی و شاهکاری به نام تاریخ تحلیلی اسلام



محمود مزروع  
گزارشگر

کمتتر علاقه‌مند به تاریخ و اندیشه ایران و اسلام را می‌توان یافت که کتاب تاریخ تحلیلی اسلام را خوانده باشد. کتابی بسیار پراهمیت نوشته سیدجعفر شهیدی نویسنده، مترجم، پژوهش‌گر زبان و ادبیات فارسی، فقه و تاریخ اسلام که به مرور توصیفی و تحلیلی تاریخ صدر اسلام، از ابتدای ظهور اسلام تا نیمه نخست قرن چهارم هجری قمری پرداخته است. شهیدی پژوهش‌گری کم‌نظیر بود که در حوزه علمیه قم و حوزه علمیه نجف زیر نظر سیدحسین طباطبایی بروجردی و سیدابوالقاسم خویی تحصیل کرده بود و درجه اجتهاد داشت. از سوی دیگر رئیس موسسه لغت‌نامه دهخدا و مرکز بین‌المللی آموزش زبان فارسی، استاد تمام دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران و از پژوهش‌گران برجسته زبان و ادبیات فارسی، فقه و تاریخ اسلام بود.

شهیدی در کتاب تاریخ تحلیلی اسلام، علاوه بر گزارش مختصر رویدادهای مهم این دوره زمانی، چرایی رخدادها و زمینه‌ها و پیامدهای آن را نیز بررسی کرده است. رخدادها، زمینه‌ها و پیامدهایی که از زمان بعثت پیامبر آغاز شده است. در واقع از زمانی که حضرت محمد، پیامبر اسلام با هجرت از مکه به مدینه پایه‌های سیاسی اسلام را پایه گذاشت، و برای دفاع از آن در مقابل دشمنان خود به خصوص مخالفان مکی ایستادگی کرد، تا زمانی که چندین نبرد (نبرد موتة و تبوک) را برای تحکیم و حفظ ثغور اسلامی با رومیان در شام داشت؛ و به دنبال صلح حدیبیه با مکیان، در نهایت موفق به فتح مکه بدون خون‌ریزی شد. حضرت محمد از آن پس به امپراتوری‌های اطراف خود نامه فرستاد و آن‌ها را به اسلام دعوت کرد. پس از وفات پیامبر گرامی اسلام، خلیفه اول برای دفع مدعیان پیامبری و برگشتگان از اسلام جنگ‌های رده ترتیب داد. در زمان وی مسلمانان به سوی نبرد با رومیان و فتح شام نیز شتافتند و فلسطین به دست مسلمانان درآمد. ادامه کار در زمان خلیفه دوم، عمر بن خطاب

منجر به فتح دمشق و یرموک شد و هرقل شام را رها کرد و به قسطنطنیه گریخت و شام به تدریج در دست مسلمانان افتاد و تا کوه‌های توروس در آسیای صغیر پیش رفتند. بیت‌المقدس که در آن زمان «ایلیاء» نام داشت، به هنگام سفر عمر به شام از سوی اسقف اعظم تسلیم شد. از آن پس عمر به گسترش فتوحات در مصر و شمال آفریقا شتافت. در دوره پیامبر اسلام، نیمه غربی شبه‌جزیره العرب در دست مسلمانان بود. در عهد ابوبکر تمام شبه‌جزیره تصرف شد. در عهد عمر مسلمانان تا ماوراءالنهر و شمال دریای مکران و همه ایران (به جز سواحل شمال آن سوی دیواره‌های البرز) و سرزمین عراق، شام، مصر و باریکه سواحل لیبی را متصرف شدند. در زمان عثمان، تا دریاچه آرال و کناره‌های دریای کاسپین تا دریای سیاه (شرق آسیای صغیر و جنوب قفقاز)، جنوب آسوان و قسمت اعظم سواحل لیبی متصرف شد. گستره ممالک اسلامی در شرق تا سیستان و خراسان بود. در شمال غرب ایران، شامل

آذربایجان و ارمنستان، و در غرب شامل تمامی آنچه شامات نامیده می‌شد، بود، یعنی اردن، سوریه، فلسطین، لبنان و مصر. این مناطق پیش از آن زیر سلطه دولت بیزانس (روم شرقی) بود. مردمان این مناطق، بخشی عرب و بخشی رومی بودند. پس از اسلام، ترکیب جمعیتی این دیار به سود اعراب چرخید و فرهنگ عربی به جز برخی از اقلیت‌های قومی-مذهبی، در این مناطق غالب شد. در دوره اموی شمال غرب آفریقا تا مغرب، اندلس تصرف شد و بر متصرفان شرق اسلام افزوده شد. تاریخ این دوره در کتاب تاریخ تحلیلی اسلام به زیبایی هر چه تمام‌تر آورده شده است.

لازم به ذکر نیست که نویسنده کتاب در نوع خود یکی از مفاخر معاصر ایران و از شاگردان برجسته علی‌اکبر دهخدا و بدیع‌الزمان فروزانفر در دانشگاه تهران بود و در سال ۱۳۴۰ دکترای خود را در رشته ادبیات فارسی و تاریخ دریافت کرد. برخور با محمد معین، باب‌آشنایی وی را با حضور علی‌اکبر دهخدا فراهم کرد

## پس از پنجاه سال



۱۳۷۲ ■  
دفتر نشر فرهنگ  
اسلامی

شهیدی در این کتاب، در عین وفاداری به روایت‌های تاریخی، نگاه تحلیلی دارد و زمینه‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و مذهبی را در شکل‌گیری قیام امام حسین (ع)، مورد توجه قرار می‌دهد. کتاب در ۳۰ بخش کوتاه تنظیم شده و سیر تاریخی وقایع به همراه تحلیل نویسنده، ذکر شده است. گزیده‌ای از این اثر نیز به عنوان «خلاصه کتاب قیام حسین (ع)» منتشر شده است.

## شرح لغت‌نامه و مشکلات دیوان انوری



۱۳۶۴ ■  
چاپ دوم انتشارات  
علمی و فرهنگی

کتاب حاضر شرحی است بر ابیات دشوار انوری ابیوردی شاعر معروف قرن ششم که خواننده بدون داشتن معلومات لازم و تتبع کامل در کتاب‌ها معنی آن را به درستی نمی‌یابد. همچنین برخی ابیات که متأثر از آیات قرآن و احادیث است، شرح و بررسی شده است. در بخش پایانی کتاب نقدهای کوتاه بر شرح‌های دیوان انوری آمده و در صفحات پایانی فهرست آیات، احادیث، امثال و واژه‌هایی که معنی شده، به چاپ رسیده است.

## زندگانی حضرت فاطمه (ع)



۱۳۶۰ ■  
دفتر نشر فرهنگ  
اسلامی

یکی از کتاب‌های ماندگار درباره دخت گرامی پیامبر اسلام (ص) کتاب «زندگانی حضرت زهرا (س)» گفتاری زیبا از استاد شهیدی درباره حضرت فاطمه زهرا است که با قلمی مستدل و به دور از تعصب به بررسی زوایای گوناگون زندگانی آن حضرت می‌پردازد. از ویژگی‌های روایت تاریخی استاد، پرهیز از مجادله‌های تاریخی و داشتن دغدغه کشف حقیقت بر پایه مستندات تاریخی است که به قلم ایشان اعتبار می‌بخشد.